

گذری بر سیر تکوین و تحول
عزاداری‌ها و تعزیه‌خوانی‌ها در ایران عصر قاجار

www.ketab.ir

• سرشناسه: محرابی، محسن، ۱۳۵۹-

• عنوان و نام پدیدآور: گذری بر سیر تکوین و تحول عزاداری‌ها و تعزیه‌خوانی‌ها در ایران عصر قاجار/ محسن محرابی.

• مشخصات نشر: قم، اندیشه و فرهنگ جاویدان، ۱۳۹۹.

• مشخصات ظاهری: ۲۴۶ ص.

• شابک: ۲-۶۰۵۲۳۸-۶۲۲-۹۷۸

• وضعیت فهرست‌نویسی: فیپا

• یادداشت: کتابنامه: ص ۲۲۳-۲۴۵

• موضوع: تعزیه- ایران- تاریخ- قرن ۱۳ق. : ایران- تاریخ- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ق.

• رده‌بندی کنگره: BP۲۴۰/۵

• رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۷۴۴

• شماره کتابشناسی ملی: ۶۲۰۷۸۰۰

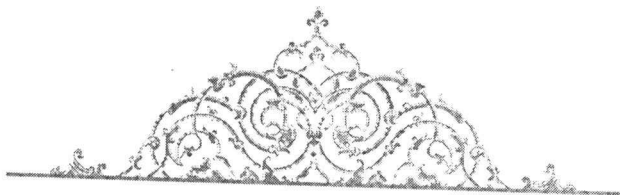
گذری بر سیر تکوین و تحول
عزاداری‌ها و تعزیه‌خوانی‌ها در ایران عصر قاجار

❖ محسن محرابی ❖

انتشارات نشر و فرهنگ جاوید

۱۳۹۹

عنوان کتاب: گذری بر سیر تکوین و تحول عزاداری‌ها و تعزیه‌خوانی‌ها در ایران عصر قاجار

نویسنده: محسن محرابی

صفحه‌آرایی و طراحی جلد: هیمان گرافیک

نوبت چاپ: اول / تابستان ۱۳۹۹ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۶۰۵۲-۲۸-۲

© «همه حقوق چاپ و نشر برای مؤلف محفوظ است»

مراکز فروش:

• دفتر تهران: خیابان آیت الله کاشانی، بین عقیل و حسن آباد، پلاک ۳۹۶.

• دفتر کانون فرهنگی قطعه‌ای از بهشت / تلفکس: ۰۲۱-۴۴۰۳۸۸۰۹

• فروش اینترنتی: «پاتوق کتاب فردا» به نشانی: www.bookroom.ir

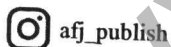
دفتر مرکزی:

• قم: خیابان امام، کوچه ۵۹، پلاک ۹۴، طبقه همکف، واحد ۱

کدپستی: ۳۷۱۸۶۶۵۸۳۵ / تلفکس: ۰۲۵-۳۶۵۰۰۴۰۳

• قم: بلوار فردوسی، ۵۵ متری رسالت، نیش کوچه سیزدهم شهرک ولایت

کد پستی: ۳۷۱۵۹۸۴۶۰۰

@afj_publish

info@eafj.ir

www.eafj.ir

اشارات اندیشه فرهنگ جاویدان

فهرست مطالب

مقدمه ۱۱

بخش اول: روضه‌داری و روضه‌خوانی در عصر قاجار ۱۵

- ۱۷..... مفهوم روضه و روضه‌خوانی
- ۱۸..... وضعیت روضه‌خوانی در عهد قاجاریه
- ۲۰..... ویژگی‌های کلی روضه‌خوانی‌های عصر قاجار

بخش دوم: هنر پرده‌خوانی، مرثیه‌سرایی و مناقب‌خوانی در دوره قاجاریه ۲۹

- ۳۱..... مفهوم پرده‌خوانی
- ۳۱..... پرده‌خوانی در دوره قاجاریه
- ۳۳..... نقالی
- ۳۵..... مرثیه‌سرایی
- ۳۸..... وضعیت مرثیه‌سرایی در عصر قاجار

بخش سوم: عزاداری‌ها و سوگواری‌های عمومی در دوره قاجاریه ۳۹

- ۴۱..... ۱. عزاداری‌ها و سوگواری‌های عمومی غیرمذهبی
- ۴۶..... ۲. عزاداری‌ها و سوگواری‌های عمومی مذهبی
- ۶۵..... ۲-۱. مهم‌ترین شاخصه‌های عزاداری‌ها و سوگواری‌های مذهبی در دوره قاجاریه

بخش چهارم: تعزیه: مفاهیم، اجزاء و عناصر ۷۵

۱. تعزیه و مفاهیمش ۷۷
۲. اجزاء و ملزومات تعزیه ۷۹
۳. گروه‌های عمده در تعزیه (موافقان و مخالفان) ۸۰
۴. انواع کارکردها ۸۶
۵. عناصر سازنده تعزیه ۸۹
۶. تأثیر روان‌شناختی تعزیه ۹۱

بخش پنجم: تحولات و تطورات تعزیه‌خوانی در ایران از آغاز تا تأسیس حکومت قاجاریه

۹۵

بخش ششم: خصوصیات تعزیه‌های عصر قاجار ۱۲۱

- الف) ویژگی‌های شاخص تعزیه‌های عصر قاجار ۱۲۴
- ب) ویژگی‌های کلی و عمومی تعزیه‌های عصر قاجار ۱۴۵

بخش هفتم: تحولات تعزیه‌خوانی و عزاداری‌های مذهبی در دوران سلطنت هریک از

پادشاهان قاجاریه ۱۶۱

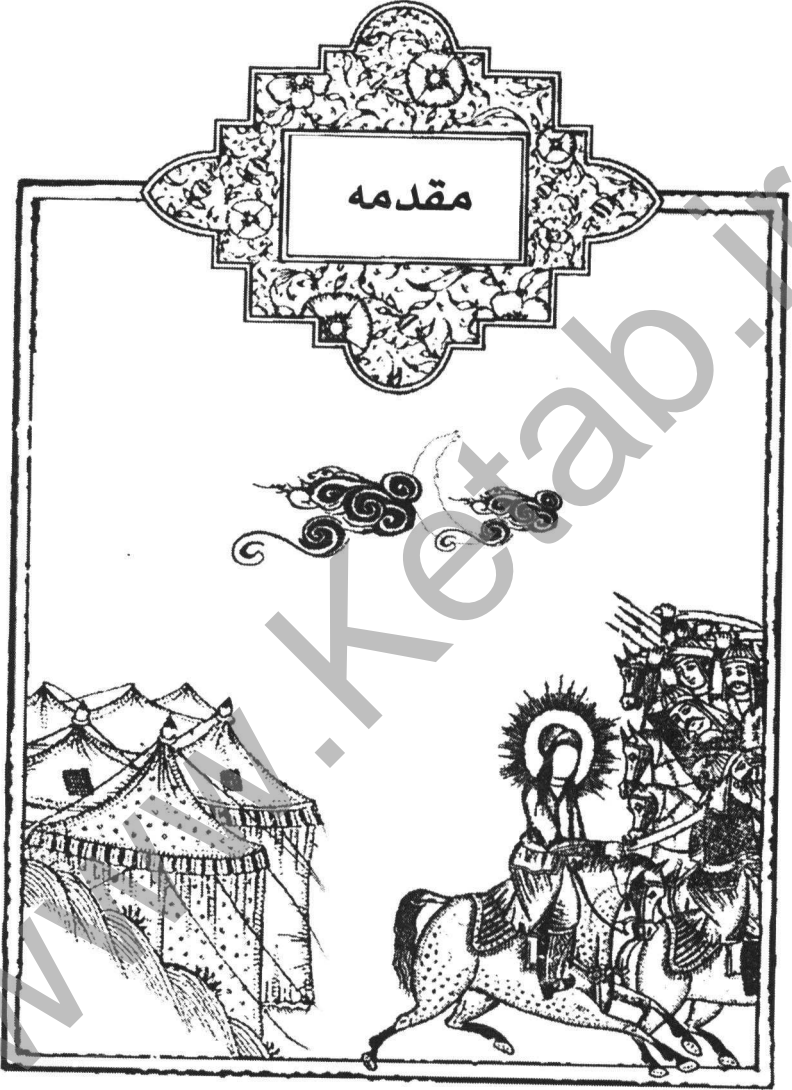
۱. عصر سلطنت آقامحمدخان قاجار (۱۲۱۱-۱۱۹۵ هـ.ق / ۱۱۷۶-۱۱۶۱ هـ.ش) ۱۶۴
۲. عهد سلطنت فتحعلی‌شاه قاجار (۱۲۵۰-۱۲۱۲ هـ.ق / ۱۲۱۳-۱۱۷۶ هـ.ش) ۱۶۵
- ۱-۲. خصوصیات تعزیه‌های دوره فتحعلی‌شاه ۱۶۸
۳. دوره سلطنت محمدشاه قاجار (۱۲۶۴-۱۲۵۰ هـ.ق / ۱۲۲۷-۱۲۱۳ هـ.ش) ۱۷۲
- ۱-۳. مهم‌ترین تکاپای دوره پادشاهی محمدشاه قاجار ۱۷۳
۴. عصر سلطنت ناصرالدین‌شاه قاجار (۱۳۱۳-۱۲۶۴ هـ.ق / ۱۲۷۵-۱۲۲۸ هـ.ش) ۱۷۶
- ۱-۴. مهم‌ترین عوامل توسعه تعزیه در دوره ناصری ۱۷۷
- ۲-۴. خصوصیات اصلی تعزیه‌های دوره ناصری ۱۷۸
- ۳-۴. تکیه دولت ۱۸۷
- ۴-۴. عاقبت تکیه دولت ۲۰۳
۵. دوره پادشاهی مظفرالدین‌شاه قاجار (۱۳۲۴-۱۳۱۳ هـ.ق / ۱۲۸۵-۱۲۷۵ هـ.ش) ۲۰۵

- ۲۰۸..... ۵-۱. مهم‌ترین ویژگی عزاداری و تعزیه‌خوانی‌های عصر مظفری
- ۲۱۱..... ۵-۲. تأثیر اندیشه‌های مشروطه‌طلبی و تجددخواهی بر تحولات عزاداری و تعزیه‌خوانی پس از مرگ مظفرالدین‌شاه
- ۲۱۸..... ۶. دوره سلطنت محمدعلی‌شاه قاجار (۱۳۲۷-۱۳۲۴ هـ.ق / ۱۲۸۸-۱۲۸۵ هـ.ش)
- ۲۱۹..... ۶-۱. وضعیت تعزیه و تعزیه‌خوانی در دوره محمدعلی‌شاه
- ۲۱۹..... ۶-۲. عصر پادشاهی احمدشاه قاجار (۱۳۴۴-۱۳۲۷ هـ.ق / ۱۳۰۴-۱۲۸۸ هـ.ش) و حوادث بعد از برکناری او از سلطنت تا پایان حکومت رضاشاه پهلوی (۱۳۲۰-۱۳۰۴ هـ.ش) ...
- ۲۲۸..... ۷-۱. علل افول تعزیه‌خوانی و عزاداری مذهبی در اواخر عصر قاجار

منابع و مآخذ ۲۳۱

- ۲۳۳..... ۱. اسناد
- ۲۳۳..... ۲. منابع فارسی
- ۲۳۳..... ۲-۱. کتاب‌های فارسی
- ۲۴۳..... ۲-۲. مقالات فارسی
- ۲۴۴..... ۳. منابع عربی
- ۲۴۴..... ۴. منابع انگلیسی، آلمانی و لاتین
- ۲۴۵..... ۵. روزنامه‌ها
- ۲۴۵..... ۶. منابع الکترونیک

مقدمه

عزاداری و سوگواری برای اولیای دین، یکی از جلوه‌های بزرگ حیات معنوی و مذهبی و نیز از سنت‌های نیک و پسندیده مکتب تشیع است؛ چراکه این مذهب در پرتو عزاداری‌ها و سوگواری‌های مذهبی، مخصوصاً تعزیت‌داری حسینی توانسته است حقانیت خود را اثبات و آن را به سایرین عرضه نماید. این مراسم پرشکوه مذهبی منشأ جوش و خروش و حماسه و مقاومت و عبرت است که از وقایع حماسی و دلاورانه سیدالشهدا علیه السلام و نهضت عاشورا نشئت گرفته و این عامل همواره زیربنای حرکت‌های عدالت‌طلبانه، آزادی‌خواهانه و پیرانگیزاننده جنبش‌های شیعی در طول تاریخ اسلام، به ویژه ایران دوران اسلامی بوده است. واقعه کربلا الگویی کامل و بی‌بدیل شجاعت و تهور، ایمان و ایثار و نیز حماسه‌ای ابدی و جاودانه است که در اعماق وجود ایرانیان اثر گذاشته و با احساسات و زندگی آنان عجین شده است. ملت ایران که همواره در صدد احیای حماسه کربلا و نیز وقایع ناگوار و مصائب قدیسان دینی و حتی ملی خویش بوده، در فرصتی مناسب آن را در قالب نمایشی مذهبی موسوم به «تعزیه» پیاده کرده و سپس آن را با عنوان هنربومی و نمایش مذهبی و حماسی خاص خود، در مقیاس وسیعی به جهانیان معرفی نموده است؛ نمایشی که از تلفیق هنرها، داستان‌ها و پاره‌ای از عناصر اسطوره‌ای و حماسی کهن ایرانیان با وقایع و حوادث اسلامی، مخصوصاً واقعه دردناک کربلا و مصائب سیدالشهدا علیه السلام و اهل بیتش شکل گرفته و سپس با فرهنگ ملی- مذهبی این ملت پیوند خورده است.

تعزیه اگرچه در طول تاریخ خود با فراز و نشیب‌هایی همراه بود، لیکن در بررسی سیر تکوین و تحول تاریخی این هنر ملی و غنی ایرانیان شیعه مذهب، بایست دوران قاجاریه (۱۱۷۴-۱۳۰۴ ه.ش / ۱۷۹۶-۱۹۲۵ م) خاصه عهد ناصرالدین شاه قاجار (ح. ۱۲۷۵-۱۲۲۸ ه.ش / ۱۳۱۳-۱۲۶۴ ه.ق) را دوره رشد و گسترش و شکوفایی آن

دانست. در دوره قاجاریه، عزاداری برای امام حسین علیه السلام با وجود آنکه ادامه عزاداری‌های اعصار پیشین بود، اما به جرئت می‌توان گفت در این عصر، عزاداری‌ها و سایر رسوم و آیین‌های سوگواری حسینی وارد مرحله جدیدی از دوره تاریخی خود شد و هم از لحاظ شکلی و هم از نظر محتوا تغییراتی یافت و شیوه‌های نوینی در آن‌ها پدید آمد. مردمی بودن، حضور گسترده زنان، محدود نبودن عزاداری‌ها به دهه محرم، حضور رجال و بزرگان حکومت در این اجتماعات، تأسیس مکان‌های خاص برای عزاداری به نام تکیه و حسینیه، شکل‌گیری هیئت‌های مختلف عزاداری و بالأخره پیدایش تعزیه‌خوانی به شکل و شیوه‌ای نوین و تحول یافته، از ویژگی‌های عزاداری در آن دوران است. در اهمیت عزاداری‌های عهد قاجار، همین بس که بگوییم مجالس عزاداری در تحولات نظامی مانند ترغیب ملت ایران برای دفاع از خاک میهن در برابر بیگانگان و استعمارگران به ویژه روس‌های متجاوز، و نیز در تحولات سیاسی و اجتماعی ایران همچون نهضت مشروطه نقش پررنگی داشته‌اند.

اما کتاب «گذری بر سیر تکوین و تحول عزاداری‌ها و تعزیه‌خوانی‌ها در ایران عصر قاجار» به بررسی تقریباً خلاصه‌وار وضعیت تحول و تکامل عزاداری‌ها، روضه‌خوانی‌ها، تعزیه‌خوانی‌ها و سایر هنرهای نمایشی شامل پرده‌خوانی، مرثیه‌سرایی و نقالی در دوره قاجاریه با تکیه بر منابع معتبر و موثق تاریخی می‌پردازد. همین‌طور، تلاش شده که پیشینه، ویژگی‌ها و کیفیت برگزاری و آسیب‌شناسی آن‌ها نیز مورد توجه قرار گیرد. با این حال، احتمال وجود نقصان و از قلم افتادگی در برخی از نوشته‌ها منتفی نیست، که در اینجا نگارنده امید دارد خوانندگان گرامی نواقص و کاستی‌های آن را به بزرگواری خود نادیده بگیرند و این اثر بتواند زمینه رضایت‌مندی پژوهشگران را هم در عرصه شناخت فرهنگ و آداب و سنن ایران زمین فراهم آورد و نیز قسمی از تاریخ هنر نمایشی این سرزمین کهن، مخصوصاً نمایش آیینی تعزیه را برای ایشان روشن‌تر سازد.